

mezi 16. červnem 1940 a 25. srpnem 1944. Bylo vyneseno 18 rozsudků smrti, vykonány byly tři (poprava Laval, Dar- nanda, de Brinona), pět rozsudků bylo změněno (mezi nimi také rozsudek Pé- taina), 10 rozsudků bylo vyneseno v ne- přítomnosti. Laval, ztělesňující pro mno- hé doslova symbol défétismu, viny a ko- laborace, byl zastřelen 15. října 1945 na dvoře věznice ve Fresnes, když se před tím neúspěšně pokusil o sebevraždu.

Svému osudu neunikly ani další z řady kolaborantů. Joseph Darnand, de Brinon, Robert Brasillach, Jean Luchaire, Geor- ges Suarez byli zastřeleni, Déat uprchl do italského kláštera, Céline do Dánska, Drieu la Rochelle spáchal sebevraždu a Doriot byl zabit při náletu.⁵²

Francouzské soudy vynesly v rela- tivních číslech méně trestů odnětí svobody než všechny ostatní okupované západní země a méně rozsudků trestů smrti než Belgie.⁵³

O poznání shovívavější byly rozsudky týkající se lidí ve státních službách a v hospodářské sféře. Jednání a postoje

většiny obyvatelstva v krizovém období však nebyly detailně prozkoumávány. Tento postup sice vyvolal jistou kritiku v tom smyslu, že odmítnutí kolaborant- ského režimu je jen proklamativní. V pod- statě však skutečně napomohl k dosažení společenského konsensu a k dalšímu posílení poválečné čtvrté republiky. V některých případech, patrně nejzná- mější je Louis Renault, se daly čekat vysoké tresty. Louis Renault se stal jediným průmyslníkem, kterému byl definitivně zabrán majetek. Jeho továrny vyráběly především tanky pro říši. Re- nault sám ale zemřel ve vězení dříve, než mohl předstoupit před soud. Další z řady kolaborantských průmyslníků Marius Berliet, který dodával tisíce nákladních vozů Německu, se odmítl podřídit roz- hodnutím justice. Zemřel roku 1949 a podnik zůstal jeho rodině.

Velmi citelné byly čistky v armádě. Podle kritérií de Gaulla a CFLN byla armáda nejen povína nespolupracovat s Vichy a s Němci, ale vojáci byli po- vinováni odporem. Navíc vojenské jed-

notky vichystické armády bojovaly pře- devším v koloniích s jednotkami Svobodné Francie. Přesná čísla jsou k dispozici pouze pro důstojníky pozemní armády. Z původních 35 000 důstojníků (stav v ro- ce 1939) 2000 padly v bojích roku 1940, 10 000 jich padlo do zajetí, ze zbývajících 23 000 se 6000 přidalo na stranu Svo- bodné Francie nebo hnutí odporu. Armá- dní komise prošetřila po válce 10 000 případů, zpět do armády bylo přijato 6600 osob. Sankcemi byla postižena čtvrtina prošetřovaných důstojníků. Co se týká generálů, zde byly dopady ještě citelnější – ze 181 prošetřovaných případů vyšlo bez úhony jen 39.⁵⁴

V roce 60. letech byla do francouz- ského právního systému zavedena mož- nost odsoudit za zločiny proti lidskos- ti. První proces tohoto typu se konal 1979 proti bývalému vichystickému úředníkovi Jeanu Leguaynovi, který ale zemřel dříve, než byl rozsudek vynesen. Prvním skutečně odsouzeným za zlo- čin proti lidskosti se stal v roce 1987 Klaus Barbie.

Druhá berlínská krize a politika Spolkové republiky

Václav Horčíčka

Rok 1958 byl pro byl pro sovětského nejvyššího stranického a vládního před- stavitele nesporně vrcholem jeho dosa- vadní kariéry. Poté co v březnu nahradil N. A. Bulganina ve funkci ministerského předsedy, dosáhl Nikita Sergejevič Chruščov zenitu své moci a začal pro- vádět sebevědomou zahraniční politiku. Dne 10. listopadu 1958 vyhlásil u pří- ležitosti návštěvy polského stranického vůdce Wladysława Gomulky, že musí být zrušen dosavadní čtyřmocenský statut Berlína a tři západní mocnosti donuceny ke stažení svých jednotek ze západních sektorů města. Tvrdil, že dohody o Ně- mecku a Berlíně Západ neustále poru- šuje. Vyhržoval také, že Sovětský svaz uvažuje o vypovězení Postupimské

dohody. Aby byl nastolen normální stav, měly být všechny zbývající kompetence sovětských úřadů v Berlíně, který označil za hlavní město Německé demokratické republiky (NDR), převedeny na orgány tohoto státu. Zbývající tři okupační moc- nosti by se pak musely dohodnout o všech otázkách týkajících se města s východoněmeckým vedením.¹

Odkaz na dohodu s NDR nemohl nechat nikoho na pochybách o obtížnosti případných jednání s tímto sovětským satelitem. 27. října 1958 tamní stranický šéf Walter Ulbricht tvrdil, že celý Berlín, včetně západních sektorů, patří k území NDR.² Je však pravděpodobné, že přes zdánlivou časovou souvislost, na kterou upozorňoval např. spolkový kancléř

Konrad Adenauer, byl iniciátorem krize Chruščov.³ Z pohledu Moskvy bylo ne- přijatelné přenechat v tak zásadní věci iniciativu prvnímu tajemníkovi Sjedenocené socialistické strany Německa (SED).⁴

Zcela hypotetická jednání s východním Berlínem by ovšem komplikoval i právní názor Spolkové republiky, prohlašující se za jedinou nástupkyni zaniklé říše. V pro- sínci 1955 byla formulována doktrína, později pojmenovaná podle státního tajemníka v ministerstvu zahraničních věcí Waltera Hallsteina, na jejímž základě odmítal Bonn, s výjimkou SSSR, udr- žovat diplomatické styky se státy, které uznaly NDR.⁵

Chruščovem naznačené požadavky získaly velmi brzy podobu konkrétního sovětského ultimáta. 27. listopadu se Moskva notou obrátila na zbývající oku- pační mocnosti a také na spolkovou vládu. Kategoricky požadovala ukončení okupačního režimu, odchod jednotek ze západních sektorů a přetvoření Západ- ního Berlína v samostatné a demilita- rizované svobodné město, „do jehož zále- žitostí by se nevměšoval žádný stát, včetně existujících dvou německých států“.⁶ Pokud by se změnou statutu Západ do šesti měsíců (tj. 27. května 1960) ne- souhlasil, pohrozil Kreml svým part- nerům převedením všech kompetencí

1) Srv. řeč sovětského stranického a vládního šéfa Chruščova v moskevském Sportovním paláci. In: Dokumente zur Aussenpolitik, Bd. III/1, hrsg. von Fritz T. Epstein etc., Moskau-Bonn. Die Beziehungen zwischen der Sowjetunion und Bundesrepublik Deutschland 1955–1973, Dokumentation, Köln 1975, s. 455–457 (dále jen: Moskau-Bonn).
2) Noack, P., Deutsche Aussenpolitik seit 1945, Stuttgart, Berlin, Köln, Mainz 1972, s. 72 (dále jen: Noack).
3) Adenauer, K., Erinnerungen 1955–1959, Stuttgart 1967, s. 447 (dále jen: Adenauer).
4) Wettig, G., Die sowjetische Politik während der Berlinkrise 1958–1962. Der Stand der

Forschungen. In: Deutschland Archiv 30, 1997, s. 384–5 (dále jen: Wettig).

5) Graml, H., Die Aussenpolitik. In: Benz, W. (hrsg.), Die Geschichte der Bundesrepublik Deutschland, Bd. I., Frankfurt a. M. 1989, s. 254–255.

6) První místopředseda sovětské vlády Anas- tas Mikojan později tvrdil velvyslanci SRN v Moskvě Hansi Krollovi, že původně bylo zamýšleno začlenit do „svobodného města“ také východní sektor, plán prý ztros- kotal na zuřivém odporu tamního vůdce Waltera Ulbrichta. Kroll, H., Lebenser- innerungen eines Botschafters, Köln 1968, s. 393 (dále jen: Kroll).

týkajících se Berlína a přístupu do něj na NDR a dále prohlásil mj. za neplatné dohody o okupačních zónách v Německu a správě Velkého Berlína: „*Kdyby poskytnutá lhůta,*“ hrozilo se v ultimátu, „*nebyla využita k odpovídající dohodě, prosadí Sovětský svaz plánovanou opatření dohodou s NDR.*“⁷ Aby Sověty svůj krok zdůvodnily, znovu obvinily Západ z údajného porušování Postupimské dohody, podpory špionáže a neochoty uzavřít mírovou smlouvu s Německem. Bonn pak byl upozorněn na to, že podle názoru sovětského vedení Berlín leží na území NDR a Spolková republika zde nemá žádné kompetence.

I když Chruščov o těchto opatřeních hovořil již na počátku listopadu, bylo sovětské ultimátum západní veřejností přijato s překvapením. Moskva krátce předtím předložila nové odzbrojovací návrhy, Chruščovem řízená destalinizace stále vzbuzovala pocit uvolnění napětí a načasování vylučovalo snahu o ovlivnění veřejného mínění, protože USA, Francie ani SRN nestály před volbami. Vážně nemocný a dosud nekompromisní státní tajemník Spojených států John Foster Dulles dokonce ještě 26. listopadu připouštěl možnost kontroly přístupů do Berlína východoněmeckou policií v úloze „*agenta-pověřence*“ sovětské okupační správy. Adenauer byl touto změnou stanoviska Washingtonu rozčarován a jeho pochybnosti byly částečně rozptýleny až v průběhu Dullesovy návštěvy Bonnu v únoru 1959.

Spolkový kancléř byl o sovětském ultimátu předběžně informován velvyslancem Smirnovem již 20. listopadu. „*Nemohu pochopit a je pro mne záhadou,*“ řekl diplomatovi, „*proč se Sovětský svaz rozhodl pro tento krok právě nyní! Právě teď, kdy jak včera potvrdil také Dulles, na ženevských (odzbrojovacích – V. H.) jednáních došlo k jistému sblížení stanovisek... Čeho bych především litoval, by bylo vyostření mezinárodní situace... Prožil jsem obě poslední světové války a dobře vím, co válka znamená.*“⁸

Váhání USA vedlo k postupnému sblížení Bonnu a Paříže. V den, kdy Dulles projevil ochotu ke kompromisu, potvrdili na schůzce v Bad Kreuznachu nový francouzský ministerský předseda de Gaulle a spolkový kancléř Konrad Adenauer nezbytnost zachování statu quo v Berlíně.⁹

Otázkou zásadního významu jsou příčiny této náhlé sovětské akce. Z nejnovějších výzkumů vyplývá, že Kreml pravděpodobně sledoval dva cíle. Za prvé chtěl zabránit nežádoucímu vývoji v SRN – tj. především vyzbrojení Bundeswehru atomovými zbraněmi.¹⁰ Druhým a podstatnějším důvodem byla nemožnost nadále prezentovat světové veřejnosti NDR jako výkladní skříň komunismu. Silící proud uprchlíků

způsobil prudký obrat i v politice SED. Od původní bagatelizace problému přešlo její vedení k žádostem o pomoc Moskvy.¹¹ Obnovení hry o Západní Berlín sledovali i jiné cíle. Nově zpřístupněné dokumenty potvrzují již v době krize rozšířený názor, že se počítalo s jeho postupným začleněním do NDR. Chruščov přešel do útoku proti Západu i přesto, že jak KGB, tak ministr zahraničních věcí A. A. Gromyko upozorňovali na možnost vojenských protiopatření Západu.¹²

Zrušení čtyřmocenského statutu Berlína bylo rozhodně odmítnuto na pařížské konferenci tří západních mocností a SRN 14. prosince 1958. Ministři zahraničních věcí těchto států dali najevo „*rozhodnost svých vlád udržet své postavení a práva v Berlíně, včetně nároku na svobodný přístup do města*“. Obdobně prohlášení vydali o dva dny později také ministři zahraničních věcí zemí NATO: „*Sovětský svaz bude odpovědný za každou akci, která by vedla k omezení práv nebo svobod*“ (západních okupačních mocností – V. H.).¹³ Shodné stanovisko vyjádřili spolkový kancléř Konrad Adenauer, ministr zahraničí Heinrich von Brentano i starosta Západního Berlína Willy Brandt. Západoberlínský Senát označil sovětské návrhy za „*neréálné a nepřijatelné*“.¹⁴ Z východního Berlína podporovaná SEW (Sjednocená socialistická strana Západního Berlína) získala v městských volbách 7. prosince 1958 pouhých 1,9% hlasů, obyvatelstvo západních sektorů zřetelně odmítlo Chruščovovy návrhy.

Sovětská tvrzení byla oficiálně odmítnuta 31. prosince 1958 nótami západních mocností, vyjádření SRN bylo Moskvě předáno 4. ledna 1959. Vypovězení mezispojeneckých dohod Bonn kvalifikoval jako porušení mezinárodního práva. Na druhou stranu se Adenauer domníval, že Chruščov jen provokuje a v žádném případě nedopustí válku. Od svých západních spojenců proto žádal trpělivost a doporučoval vyčkat, až se situace sama od sebe uklidní. „*Měl jsem Chruščova*“, napsal ve svých pamětech, „*za chytrého muže, ale také za velkého herce a divadelního režiséra... Nepovažoval jsem za vyloučené, že svou berlínskou akci spojil s přípravou na XXI. sjezd KSSS. Po skončení sjezdu by se vidělo co dál.*“¹⁵

Západní mocnosti tvrdily, že jejich práva v Německu a Berlíně, včetně volného přístupu do města, vyplývají z porážky a kapitulace Třetí říše a nejsou vázána na souhlas jiných mocností. Podle stanoviska Státního departementu USA z 21. prosince 1958, z něhož silvestrovská nota mj. vycházela, bylo „*nesporné, že práva Spojených států v Německu a v Berlíně nijak nezávisí na souhlasu a toleranci ze strany Sovětského svazu. Tato práva vyplývají z naprosté porážky Třetí říše a s tím souvisejícího*

převzetí svrchované vládní moci v Německu.“¹⁶ I přesto však nadále platí dohody o okupačních zónách a správě Velkého Berlína, jejich platnost nebyla nijak časově ohraničena. Pokud nebyla uzavřena mírová smlouva, je to vinou SSSR, který se nemůže jednostranně vzdát svých smluvních závazků. Washington, Londýn ani Paříž zároveň neodmítaly jednání s Moskvou, požadovaly ale rozšíření jejich programu i na otázku sjednocení Německa a celoevropské bezpečnostní problémy.

10. ledna 1959 sovětská vláda opakovala své předcházející požadavky a doprovodila je návrhem na uzavření mírové smlouvy s Německem.¹⁷ Sovětská předloha měla celkem 48 článků a její podmínky byly zřetelně méně příznivé než obdobný Stalinův návrh z 10. března 1952, vyvolávající v SRN po desetiletí hořké úvahy o „*ztracené šanci*“.¹⁸ Kreml nekompromisně požadoval od dvou měsíců zahájit rozhovory za účasti 31 zemí bývalé protihitlerovské koalice. V opačném případě hrozil uzavřením separátního míru s NDR. Mírovou smlouvu měly uzavřít oba německé státy, v případě jejich spojení také zástupci navrhované konfederace. Cílem návrhu bylo, jak naznačuje jeho 2. článek, omezit manévrovací možnosti SRN: „*Až do znovusjednocení Německa v té či oné formě se pod pojmem »Německo« v předložené smlouvě rozumí oba stávající německé státy – Německá demokratická republika*

7) Moskva-Bonn, s. 469.

8) Adenauer, s. 450–451.

9) Noack, s. 73. 10) Filitov, A. M., *Germanskij vo-pros: ot raskola k objedineniju. Novoje pročtenije*, Moskva 1993, s. 181 (dále jen: Filitov).

10) Vyzbrojování začalo v roce 1958 na základě souhlasu Spolkového sněmu z května 1957. Německá armáda postupně získala od USA nosiče jaderných zbraní, zbraně samotné však zůstaly pod kontrolou Spojených států. Srv. např.: Maizière, U. de, *Zur Mitwirkung der Bundesrepublik Deutschland an der Nuklearstrategie der NATO (1955–1972)*. In: Bracher, K. D., Funke, M., Schwarz, H.-P., *Deutschland zwischen Krieg und Frieden*, Bonn 1990, s. 279–280 (dále jen: Maizière).

11) Lemke, M., *Die Berlinkrise 1958 bis 1963. Interessen und Handlungsspielräume der SED im Ost-West Konflikt*, Berlin 1995, s. 46–57 (dále jen: Lemke).

12) Zubok, V., Vodopjanova, Z., *Sovetskaja diplomatija i berlinskij krizis (1958–1961 gg.)*. In: Narinskij, M. M. (ed.), *Cholodnaja vojna. Novyje podchody, novyje dokumenty*, Moskva 1995, s. 261, 264.

13) Komuniké o poradách ministrů zahraničních věcí tří západních mocností a SRN 14. 12. 1958 o sovětském ultimátu ve věci Berlína, Moskva-Bonn, s. 478. Prohlášení Rady ministrů NATO ze 16. 12. 1958 k berlínské otázce, Moskva-Bonn, s. 479.

14) Belezki, V. N., *Die Politik der Sowjetunion in den deutschen Angelegenheiten in der Nachkriegszeit 1945–1976*, Berlin (Ost) 1977, s. 222 (dále jen: Belezki).

a Německá spolková republika, a všechna práva a závazky Německa, které smlouva předpokládá, se vztahují jak na NDR, tak na NSR. " Spolková republika měla mj. de iure uznat hranici Odra-Nisa, vzdát se bývalých území na východě a souhlasit s transformací Berlína ve „svobodné město“. Zřízením „svobodného města“ se měl počet německých států rozšířit na tři, ačkoli samotný institut byl zpochybněn mj. neúspěchem obdobné úpravy statutu meziválečného Gdaňska.

V okamžiku nabytí platnosti mírové smlouvy měly SRN a NDR automaticky vystoupit z NATO a Varšavské smlouvy. Neutralita obou států měla být zajištěna zásadním omezením jejich vojenských možností. Podle článku 28 nemělo Německo vlastnit jaderné zbraně, rakety, bombardéry a ponorky. V hospodářské oblasti (článek 39) Moskva požadovala volný obchod bez diskriminace jakéhokoli státu. Bylo tak ohroženo členství SRN v Evropském hospodářském společenství (EHS), protože tato organizace chránila svůj trh před nečlenskými státy. W. Grewe tyto požadavky označil za „prostředek ke zničení EHS... a pravdě-

podobně i Montánní unie a Euratomu“.¹⁹

Vměšování do vnitřních záležitostí Spolkové republiky usnadňoval také článek 20: „Německo se zavazuje zamezit jakékoli propagandě sledující a prosazující ohrožení míru, porušení míru nebo jakýkoli akt agrese, včetně válečné propagandy stejně jako jakémukoli druhu revanšistických vystoupení s požadavkem na revizi hranic Německa nebo vyhlášením teritoriálních nároků vůči jiným zemím.“ Po splnění těchto podmínek by

zpráva o připravované návštěvě britského premiéra v Moskvě, která oba státníky znepokojila a stala se proto jedním z témat jejich rozhovoru. S Dullesovu reakcí mohl být kancléř zcela spokojen: „Kdyby se začaly dělat ústupky kvůli tomu, že Sověti hrozí válkou,“ prohlásil státní tajemník, „muselo by se tak pokračovat, až by se dělal jeden ústupek za druhým... Nebezpečí je v tom, že Sověti možná doufají, že je Západ ochoten učinit kompromisy. Kdyby tento dojem zanechal

v Moskvě Macmillan, bylo by to velmi špatné.“²³

16. února 1959 odpověděly vlády západních mocností na sovětský návrh mírové smlouvy s Německem. Prohlásily sice, že si vyhrazení právo na svobodný přístup do Berlína, navrhly však zároveň svolání konference ministrů zahraničních věcí čtyř okupačních mocností. Spolková vláda se k sovětskému návrhu postavila téhož dne kriticky a shodně se Západem prohlásila, že před zahájením mírové konference bude nezbytná



Návštěva N. S. Chruščova ve východním Berlíně (1960). Po jeho pravici tehdejší šéf Státní rady Walter Ulbricht, po levici předseda vlády Otto Grotewohl

oba státy vstoupily do OSN, otázka zahraničněpolitického zastoupení Západního Berlína nebyla zmíněna. „Zřízení izolovaného malého státečku v Západním Berlíně... by vyloučilo západní mocnosti z jeho správy a zničilo politický vliv Spolkové republiky ve městě.“²⁰

Sovětský svaz se dopustil chyby, když spojil otázku Západního Berlína s mírovou smlouvou s Německem. Nepodložené zpochybnění práv Západu v Berlíně vyvolalo rozhořčení. Kdyby Moskva předložila pouze návrh mírové smlouvy, byla by podle současného ruského historika A. M. Filítova „efektivita tohoto návrhu mnohem vyšší“.²¹

1. února 1959 vznesl W. Ulbricht na zasedání ÚV SED vůči Bonnu celkem 17 podmínek, bez jejichž splnění se podle něj nedalo vůbec uvažovat o zahájení jednání o německé konfederaci. Mimo jiné požadoval, aby SRN vystoupila z NATO, zrušila brannou povinnost, vzdala se „politiky refašizace“, zlikvidovala „panství monopolů“ a provedla pozemkovou reformu (nad 100 ha).²² Ulbrichtovo nerealistické prohlášení ve skutečnosti svědčilo o nezájmu východního Berlína (ale také Moskvy) na znovusjednocení Německa.

V období stupňujícího se napětí přicestoval 7. února do Bonnu J. F. Dulles. Jeho setkání s Adenauerem ovlivnila

rozsáhlá výměna názorů mezi vítěznými mocnostmi.²⁴

Ve dnech 21. února až 3. března 1959 proběhla avizovaná návštěva britského premiéra Harolda Macmillana v Sovětském svazu. Doprovázen ministrem zahraničních věcí Selwynem Lloydem potvrdil zájem Londýna na jednáních o německé otázce. Hledal, jak později sám přiznal, „nějakou formuli, která by v podstatě vyústila v de facto uznání NDR“ a posloužila k „praktickým účelům“.²⁵ I přesto probíhala jeho jednání s Chruščovem v chladné atmosféře, Moskva dala ústy prvního tajemníka zřetelně najevo, že otázka sjednocení Německa ještě není „zralá k řešení“.²⁶ První tajemník později velvyslanci SRN Krollovi prozradil, že ho Macmillan ujistil, že kvůli Berlínu nebude Západ riskovat válku.

Zatímco Adenauer považoval postup britského premiéra za slabost a ve svých pamětech nezaznamenal Macmillanovu následnou návštěvu Bonnu, Sověti se později o Macmillanových názorech vyjadřovali s uznáním. Ministr zahraničních věcí Gromyko v létě 1959 prohlásil, že návštěva byla „jednou z prvních mezinárodních událostí, které v tomto roce přinesly citelné oteplení studenou válkou poznamenané atmosféry“.²⁷ Ústupnost britského politika paradoxně

15) Adenauer, s. 455.

16) Noack, s. 74.

17) Plně znění sovětského návrhu z 10. 1. 1959: Moskva-Bonn s. 492–503.

18) Podmínky sovětského návrhu z 10. 3. 1952 viz Loth, W., Die Teilung der Welt 1941–1955, München 1983, s. 283–284.

19) Grewe, W. G., Deutsche Außenpolitik der Nachkriegszeit, Stuttgart 1960, s. 274 (dále jen: Grewe). Wilhelm G. Grewe v této době působil jako vedoucí politického oddělení ministerstva zahraničních věcí SRN.

20) Hanrieder, W. F., Die stabile Krise. Ziele und Entscheidungen der bundesrepublikanischen Außenpolitik 1949–1969, Düsseldorf 1971, s. 106, (dále jen: Hanrieder).

21) Filítov, s. 182. Totéž navrhoval sovětský velvyslanec v NDR M. G. Pervučin 2. 10. 1958.

22) Grewe, s. 264.

23) Adenauer, 472.

24) Belezki, s. 227. Odpověď spolkové vlády ze 16. února 1959 na sovětskou notu z 10. ledna 1959, Moskva-Bonn, s. 515–516 (dále jen: Belezki).

25) Bender, P., Berlínkrise - Geburtsstunde der neuen Ostpolitik. In: Deutschland Archiv 30, 1997, s. 938.

26) Kroll, 428.

27) Belezki s. 227.

podpořila Chruščovovu neochotu ke kompromisu, první tajemník ji vyhodnotil jako projev slabosti Západu. Teprve jednoznačná prohlášení prezidenta Kennedyho ho v létě 1961 přinutila změnit názor. Podle spolkového kancléře měla sovětská kampaň za cíl oddělit SRN od západních struktur dostat do své moci její hospodářský potenciál. To mělo Moskvě napomoci získat převahu nad Spojenými státy a stát se rozhodujícím předpokladem k ovládnutí světa.

V dubnu 1959 ministr von Brentano souhlasil s návrhem nového státního tajemníka USA Christiana Hertera na zřízení zóny kontroly zbrojení v Německu jako součásti „západního“ protinávru mírové smlouvy. Rozhořčený kancléř, dlejší právě na dovolené, prohlásil, že tento návrh učiní ze SRN „stát druhého řádu“. V soukromí kritiku vystupňoval: „Existují tři nepřátelé státu: komunisté, Angličané a Zahraniční úřad.“²⁸ Kancléř hořce litoval Dullesovy smrti, Gromykoví řekl: „Ztratil jsem přítele.“²⁹ Jak potvrdil Herterův návrh, po Dullesově odchodu se Washington k Adenauerově nelibosti snažil dospět k dohodě s Moskvou i za cenu určitých kompromisů.

Na druhou stranu byl spolkový kancléř nakloněn snahám o ovlivnění politiky Moskvy a nevyklučoval případnou změnu jejího postoje. Podporoval proto jednání Východ–Západ o odzbrojení, snížení napětí mezi supervelmocemi totiž podle něj mohlo napomoci sjednocení Německa: „Nejvyšším cílem jakékoli politiky musí přece být snížení napětí. Tomu musí ustoupit všechno ostatní.“³⁰ Adenauer se domníval, že by rozsáhlé odzbrojení vedlo ke zmírnění vzájemných obav, což byl nezbytný předpoklad pro uspokojivé řešení německé otázky. Za kontraproduktivní naopak považoval opačný postup, prosazovaný zejména Londýnem – tj. nejdříve řešit německou otázku a poté se věnovat globálním problémům. Odmítal také sjednocovací plán SPD, který předpokládal zřízení bezatomové zóny v obou částech Německa a následně, postupné sjednocení. Celoněmecké orgány měly být podle sociálních demokratů zřízeny na základě parity.³¹ Největší zklamání však německé levici připravil Kreml – plánu se v Moskvě dostalo ledového přijetí.³²

Americká ochota ke kompromisům se Sověty nutila Spolkovou republiku k hledání podpory u de Gaulla, který odmítal změnu statutu Západního Berlína. Generálůva neústupnost vyplývala spíše z přání nahradit americký vliv v Evropě vlivem francouzským nebyla a priori projevem antisovětského kursu Paříže nebo souhlasu se znovusjednocením Německa. I přesto de Gaullova pomoc zamezila mezinárodní izolaci Spolkové republiky a stala se předstupněm stále intenzivnější spolupráce, jež vyvrcholila

v lednu 1963 podpisem tzv. Elysejské smlouvy.³³

Německý kancléř si od konference ministrů zahraničních věcí sliboval snížení mezinárodního napětí. I když Chruščov původně požadoval okamžité setkání nejvyšších představitelů vítězných velmocí, 30. března 1959 souhlasil s přípravnou ministerskou schůzkou v Ženevě. Západ ale musel vyhovět sovětské žádosti a stáhl z jejího programu navrhovanou výměnu názorů na situaci ve východní Evropě. Rozhovory proběhly ve dvou fázích 11. května až 24.



Prezident John F. Kennedy pronáší řeč při nástupu do úřadu (20. ledna 1961)

června a od 13. července do 5. srpna 1959. Zástupci obou německých států se konference účastnili jako pozorovatelé. Účast reprezentace NDR – přes počáteční odpor Západu – byla tvrdou ranou Bonnem dosud prosazované Hallsteinově doktríně. Oficiální konference však tvořila jen jakýsi rámec pro neoficiální kontakty při různých pracovních obědech ap.

Sovětský ministr Andrej Gromyko předložil 15. května návrh mírové smlouvy s Německem (tj. oběma německými státy), rozvíjející lednovou iniciativu sovětského vedení. Projevil sice ochotu k jednání v některých zásadních otázkách (např. setrvání německých států ve vojenských a obchodních svazcích ap.), ale u vědomí toho, že návrh je jako celek pro Západ nepřijatelný. Již o den dříve totiž státní tajemník USA Christian Herter přednesl protinávru západních mocností.³⁴ Plán vycházel z návrhu vypracovaného Západem v únoru 1954 na berlínské konferenci ministrů zahraničních věcí vítězných mocností a na

ženevské konferenci na nejvyšší úrovni v červenci 1955. Znovusjednocení mělo probíhat po etapách, prvním krokem mělo být obnovení jednoty Berlína. Celoněmecké volby měly proběhnout až ve třetí fázi, ještě před tím měli zástupci obou německých států vypracovat volební zákon. Výbor k tomu německými vládami ustanovený měl mít 25 členů ze SRN (52 mil. obyvatel) a 10 z NDR (17 mil. obyvatel). Majorizací východoněmeckých zástupců bránilo ustanovení, vyžadující pro každé rozhodnutí souhlas 3/4 členů výboru. Teprve v poslední, čtvrté etapě měla být podepsána mírová smlouva se sjednoceným Německem. Plán se však netykal pouze německé otázky, ale také bezpečnosti v Evropě. Herter navrhoval, aby se Západ a Východ mj. vzdaly použití síly, souhlasily s inspekčními a jinými kroky proti překvapivé agresi a pokročily na cestě k odzbrojení.

Adenauer na „západní“ plán pohlížel skepticky. Návrh na vytvoření celoněmeckého výboru byl zásadním ústupkem západních mocností, neboť znamenal uznání Ulbrichtova režimu v NDR de facto. „Není pochyb o tom,“ prohlášoval o 20 let později kancléřův bývalý spolupracovník W. Grewe, „že Adenauerovo srdce bilo původně více pro evropskou integraci, než pro německé znovusjednocení... Řešení německé otázky si, pokud vůbec, dovedl představit jen v rámci postupného uvolňování napětí mezi Východem a Západem.“³⁵ Aby se kancléř vyhnul obviňování z vlažného postoje ke znovusjednocení, nechal na přelomu let 1958/59 státního tajemníka v úřadu spolkového kancléře Hanse Globkeho vypracovat první verzi sjednocovacího projektu Bonnu. Předpokládal navázání diplomatických styků mezi oběma německými státy a následně lidové referendum o znovusjednocení. Všechny čtyři sektory bývalého říšského hlavního města měly být sloučeny ve „Svobodné město Berlín“ pod kontrolou OSN. Současně s referendem o znovusjednocení mělo obyvatelstvo Berlína po pěti letech rozhodnout o jeho budoucím statutu. Neutralizaci Globkeho plán vylučoval, Adenauer se totiž domníval, že by vedla k postupnému začlenění do

28) Koch, P., Konrad Adenauer. Eine politische Biographie. Reinbek bei Hamburg 1985, s. 366 (dále jen: Koch).

29) Gromyko, A. A., Pamjatoje, I. díl, Moskva 1988, s. 462 (dále jen: Pamjatoje).

30) Adenauer, s. 450.

31) Rhöndorfer Gespräche. Bd. 2, Entspannung und Wiedervereinigung. Deutschlandpolitische Vorstellungen Konrad Adenauers 1955–1958. Hrsg. von Hans-Peter Schwarz, Stuttgart, Zürich 1979, s. 28 (dále jen: Rhöndorfer Gespräche). Německý plán SPD z 18. března 1959 (výťah), Moskau-Bonn, s. 532–533.

32) Kroll, s. 432.

sovětské mocenské sféry. „Jsem rád,“ prohlásil kancléř, „že tímto dokumentem můžeme před dějinami doložit, že jsme se konkrétně snažili o (sjednocovací – V. H.) smlouvy.“³⁶

Tak jako Moskva nebyla připravena k diskusi o Herterově plánu, odmítl Západ přistoupit na sovětské návrhy. Gromyko nechtěl hovořit o sjednocení Německa, ale nejdříve o mírové smlouvě, která by vedla ke stažení okupačních jednotek z Berlína. Také svobodné volby nepřicházely pro Kreml v úvahu: „A pročpak tedy Západ odmítá svobodné volby ve Vietnamu,“ ptal se Chruščov jednoho svého hosta ze Západu.³⁷ Zároveň ale Moskva přistoupila na prodloužení časového limitu Chruščovova ultimáta z 27. listopadu 1958 a na podzim 1959 ho zcela zrušila.

Zástupci SRN nevystoupili na ministerské konferenci s vlastními návrhy, kancléř dokonce váhal s obesláním konference. Ministr von Brentano sice do Ženevy odjel, rozhovorů se ale oficiálně neúčastnil. Bonn totiž nechtěl vyslat delegaci na stejné úrovni jako NDR, již reprezentoval ministr zahraničních věcí Lothar Bolz. Západ Spolkové republiky vyčítal pasivitu. I když plán státního tajemníka USA vyšel i v dílčích otázkách, jako snížení početního stavu okupačních jednotek v Berlíně a souhlas s nerozmísťováním jaderných zbraní ve městě, Moskvě vstříc, současně odhalil další sporné body, které bránily dohodě. Pro Moskvu bylo nepřijatelné, aby o budoucím mezinárodním postavení Německa rozhodovala jeho vláda. Nehodlala se také vzdát požadavku na paritní obsazení celoněmeckého výboru, souhlas s jeho vytvořením navíc v průběhu jednání spojila s vyřešením berlínské otázky³⁸ a trvala na podpisu mírové smlouvy s oběma německými státy. V případě Berlína pak navrhovala dohodu,

prodlužující současný stav o jeden a půl roku, západní mocnosti však zato měly poskytnout kompenzaci. Šlo o snížení stavu jejich jednotek ve městě na symbolickou úroveň, zastavení propagandy proti NDR a závazek nerozmísťovat jaderné zbraně a rakety. Čtyřmocenský výbor měl kontrolovat plnění těchto požadavků. SSSR tak ve skutečnosti žádal nejen podíl na rozhodování v Západním Berlíně, ale také omezení svobody slova a tisku. Stanovisko Kremlu bylo pro Západ s výjimkou zákazu instalace jaderných zbraní a omezení



Setkání Chruščova a Kennedyho ve Vídni (červen 1961)

protisovětské propagandy neakceptovatelné, jen Británie uvažovala o přijetí prozatímní dohody o Berlíně, pokud by byla její platnost prodloužena alespoň na pět let.³⁹ Ústupky Západu v otázce svobody slova však vyvolaly velké obavy v Bonnu a vedly k dalšímu oslabení spolupráce s Washingtonem.

Konference ukázala, že návrhy na mírovou smlouvu a sjednocení Německa obě strany chápaly spíše jako propagandistický trik, zatímco jádro problému leželo v úpravě statutu Berlína. Pozvání Chruščova na návštěvu USA a Herterův odjezd na konferenci Organizace amerických států do chilského Santiaga vedly, k velké úlevě v Bonnu, k přerušení rozhovorů na neurčito, a zabránily tak možným ústupkům Západu v berlínské otázce.

Rozhodnutí o německé otázce tak bylo víceméně ponecháno na supervelmocích. Výsledkem již v Ženevě započatých rozhovorů a Chruščovova zářijového setkání s D. D. Eisenhowerem v Camp Davidu byla dohoda o svolání konference čtyř vítězných mocností o Německu a s tím spojené snížení napětí. Eisenhower na schůzce prohlásil, že situace Západního Berlína není normální a musí být změněna. Prvního tajemníka také ujistil, že Spojené státy nezamýšlejí ponechat své jednotky ve městě navždy.⁴⁰ Spokojený Chruščov 30. září prohlásil,

že pokud jde o další rozhovory, „neexistuje jakákoli časová lhůta“.⁴¹

Adenauer se ústupností amerického prezidenta velmi obával. Marně se také snažil zabránit Mikojanovu přijetí v Bílém domě u příležitosti příprav Chruščovovy návštěvy. Jeho obavy potvrdil sám Eisenhower na pařížské konferenci západních mocností a SRN 19.–21. 12. 1959, kdy mu řekl, že porušení práv Západu v Berlíně by pro americkou veřejnost nebylo dostatečným důvodem k ozbrojenému konfliktu. Kancléř oponoval: „Když se jednoduše ustoupí požadavkům Rusů a právní základna – jistě v neprospěch Berlína – nechá padnout, potom už nevidím vůbec nic, o co bychom se mohli opřít.“⁴² Státní tajemník USA Herter v Paříži dokonce prohlásil, že by byl ochoten podepsat v Ženevě navrženou dočasnou smlouvu o Berlíně. Stanovisko Spojených států se Adenauerovi nepodařilo ovlivnit ani během setkání s prezidentem 17. března 1960. Eisenhower dal německému státníkovi znovu na vědomí, že prozatímní dohoda s Moskvou o Berlíně není vyloučena. Kancléřův neúspěch nebyl překvapením, již na jaře 1959 se totiž Eisenhower nechal slyšet, že Adenauerovo naléhání na tvrdý postoj Západu vůči Moskvě je „téměř psychopatické“.⁴³

Stanovisko Spojených států sdílel také Londýn. Ve volebním prohlášení vládnoucí konzervativní strany ze 16. září 1959 se prohlašovalo, že Britové „jsou připraveni vypracovat novou dohodu (o Západním Berlíně – V. H.), která by zlepšila stávající situaci“. Selwyn Lloyd 11. února 1960 v projevu v Dolní sněmovně britského parlamentu otevřeně odmítl záporné stanovisko Spolkové republiky k prozatímní dohodě o Západním Berlíně slovy: „Nepovažujeme se za součást Spolkové republiky Německo.“⁴⁴ Bonn tak mohl spoléhat pouze na de Gaulle, který sice nesouhlasil se sovětskými požadavky ve věci Západního Berlína, podpořil ale návrh na setkání nejvyšších představitelů vítězných mocností v Paříži.

Ještě před tímto setkáním navštívil Chruščov separátně Francii (23. 3.–3. 4. 1960). Bylo zřejmé, že se pokusí ovlivnit francouzskou veřejnost v neprospěch Spolkové republiky a také bude působit na generála de Gaulle, aby přehodnotil svůj postoj k německé a především berlínské otázce. Bonn přijal zprávu o návštěvě poněkud nervózně, úspěch prvního tajemníka v USA vyvolával obavy. Navíc se ani u de Gaulle nedala vyloučit překvapení, již 15. března 1959 například souhlasil s linií Odra–Nisa jako definitivní východní hranicí Ně-

33) Srv. Schwarz, H.-P., Präsident de Gaulle, Bundeskanzler Adenauer und die Entstehung des Elysée-Vertrages. In: Bracher, K. D., Funke, M., Schwarz, H. P. (Hrsg.), Deutschland zwischen Krieg und Frieden, Bonn 1990, s. 212–220.

34) Srv.: Západní mírový plán, předložený 14. 5. 1959 americkým ministrem zahraničí Herterem, Moskau-Bonn, s. 552–556.

35) Rhöndorfer Gespräche, s. 44, 47.

36) Koch, s. 366.

37) Kröll, s. 435.

38) Grewe, s. 287.

39) Moskau-Bonn, s. 41.

40) K průběhu jednání viz Foreign Relations of the United States, 1958–1960, I., s. 462–467 (dále jen: FRUS).

41) Filitov, s. 180.

42) Koch, s. 358.

43) Filitov, s. 46.

44) Belezki, s. 244.

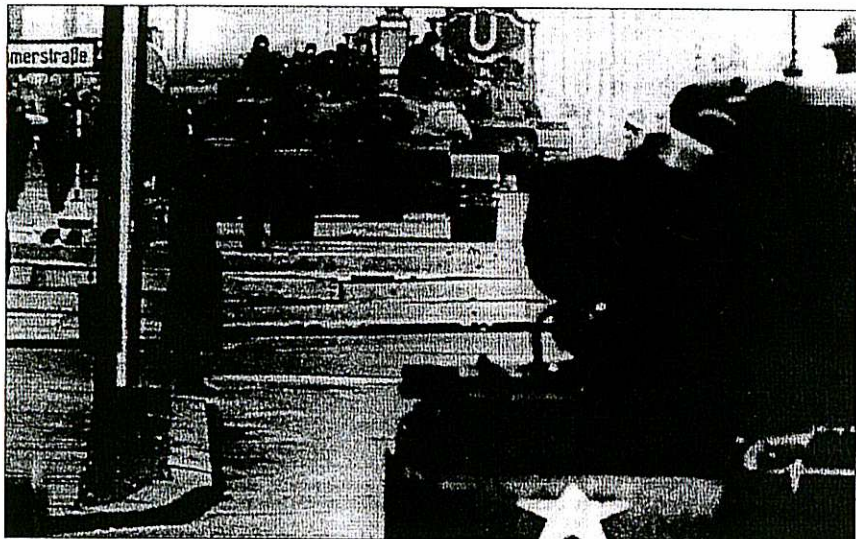
mecka. Průběh návštěvy však tyto obavy nepotvrdil. Paříž odmítla sovětské návrhy na společný postup v německé otázce. Také některé Chruščovovy „neformální“ projevy narazily pro svou přehnanou tvrdost přinejmenším na nepochopení: „*Nejsme myslím sami,*“ řekl na setkání

mimo město. Moskva přesto v odvetu znovu vyhrožovala uzavřením separátní mírové smlouvy s NDR, vážnější ale byly nové útoky proti vyzbrojení Bundeswehru atomovými a raketovými zbraněmi. Napjatou atmosféru uklidnila až výměna poselství mezi Adenauerem

otázce, který Kroll zaregistroval v létě 1960 v rozhovoru s náměstkem sovětského ministra zahraničních věcí Valerianem Zorinem, měl více příčin. Adenauerovo rozhodnutí nepozvat Chruščova na návštěvu Spolkové republiky ale – na rozdíl od velvyslancova názoru – hrálo jen zanedbatelnou roli. Podstatnější bylo ztroskotání pařížského summitu vítězných velmocí, způsobené mj. aférou se špionážním letounem U-2.

Letadlo bylo sestřeleno 1. května 1960 při výzvědném letu nedaleko Sverdlovka a jeho pilot Gary Powers zajat. Jak potvrzují současní ruští historikové, výzvědná činnost USA nebyla jediným důvodem neúspěchu summitu.⁴⁸ Pochybnosti o výsledku konference vyvolal již Chruščovův projev v Baku 25. dubna 1960, obsahující ostré výpady proti státnímu tajemníkovi USA Herterovi a jeho náměstkovi Dillonovi: „*Vezměme například projev náměstka státního tajemníka USA Dillona... Tento projev je prochnut duchem studené války. Spíše připomíná snůšku obvyklých výmyslů o Sovětském svazu a socialistických zemích než odpovědné politické prohlášení.*“ Vyděšení američtí diplomaté se v Moskvě ptali Krolla, zda by spolková vláda přece jen neuznala linii Odra–Nisa výměnou za ústupky v berlínské otázce.⁴⁹

Aniž svému kolegově podal ruku, požadoval Chruščov v Paříži Eisenhowerovu omluvu a záruku, že se případ U-2 nebude opakovat.⁵⁰ Prezident odvětil, že špionáž je nepřijemnou nutností, a že zamýšlí v OSN navrhnout vybudování leteckého zpravodajského systému, který by podobným incidentům zabránil. Také tento návrh byl pro Moskvu nepřijatelný: „*Velmi nás udivilo i Eisenhowerovo prohlášení, podobající se pohrůžce, že hodlá předložit OSN svůj nový plán otevřeného nebe... Je třeba předpokládat, že OSN není orgánem USA ani filiálkou Pentagonu a takovou ponižující úlohu odmítne.*“⁵¹ Macmillan s de Gaullem poté navrhovali pokračovat v jednání, Eisen-



Krise vyvolaná zahájením stavby berlínské zdi 13. srpna 1961. Sovětské a americké tanky na hranicích rozděleného města

s poslanci francouzského parlamentu, „*kdo nemá radost z toho, že západní Německo nadbíhá Francii... Toto nadbíhání je nebezpečné, má uspat bdělost... Západní Německo – mám na mysli kancléře Adenauera – se nemůže smířit se situací, v níž se ocitlo po druhé světové válce... Všichni střízlivě uvažující lidé si uvědomují, že pro Německo navždy zmizela možnost změnit situaci na úkor Východu. Proto budou agresivní síly západního Německa hledat nějaké východisko na úkor Západu, na úkor Francie.*“⁴⁵

Bilaterální vztahy mezi Sovětským svazem a Spolkovou republikou byly sovětskými ultimáty narušeny méně, než by se dalo předpokládat. Spolková vláda nesouhlasila se zvažováním odvetnými opatřeními, jako bylo přerušení diplomatických styků a odmítnutí ratifikace smluv, uzavřených v dubnu 1958 (šlo například o komplex ochodních dohod, dohodu o mořeplavbě, smlouvu o konzulárních stycích, které podepsal 25. 4. 1958 v Bonnu po téměř rok trvajících jednáních první místopředseda sovětské vlády Anastas Mikojan). 30. května 1959 byla dokonce podepsána dohoda o kulturní a technickohospodářské výměně. Vzájemný obchod rostl, přes dílčí problémy pokračovala repatriace Němců ze Sovětského svazu, jen s obtížemi dojednaná za Adenauerovy návštěvy Moskvy v září 1955. Sověty sice protestovaly proti červencové volbě Heinricha Lübkeho spolkovým prezidentem v Západním Berlíně, ale podle Willyho Brandta učinila spolková vláda maximum proto, aby dosáhla přeložení volby prezidenta

a Chruščovem v polovině srpna 1959.⁴⁶

Na vztahy Moskvy a Bonnu pozitivně působil také kancléřův realismus v otázce sjednocení Německa. 2. července 1959 přijal k rozhovoru bývalého amerického diplomata a v letech 1943–1946 velvyslance v Moskvě Averella Harrimana, který krátce předtím jednal s Chruščovem. Když diplomat tvrdil, že sjednocení Německa je pro odpor Moskvy v dohledné době neuskutečnitelné, Adenauer jeho teze sice relativizoval, v podstatě však jeho závěry přijal. Ve stejné době kancléř navázal pravidelný písemný styk s Chruščovem, ačkoli vytrvale odmítal návrhy na osobní setkání.

18. ledna 1960 vedl Chruščov přátelský rozhovor s velvyslancem SRN v Moskvě Hansem Krollem. V novém roce první tajemník očekával „*nejen normalizaci, ale dokonce zlepšení vztahů*“. V palčivé otázce sjednocení Německa zřejmě uvažoval o vyčlenění NDR z komunistického tábora: „*Kdyby se jednoho dne většina obyvatel NDR rozhodla pro nekomunistický systém, neměl by z toho Sovětský svaz právě radost, ale rozhodnutí lidu by respektoval.*“⁴⁷ V debatě o otázkách odzbrojení slíbil stažení sovětských jednotek z Polska a Maďarska a zásadní snížení jejich početního stavu v NDR. Kroll poté opět navrhoval pozvat Chruščova do Bonnu, a to ještě před pařížským summitem vítězných mocností. Adenauer ani Brentano však jeho návrh nepodpořili. V pozadí stály obavy z reakce USA a pochybnosti o upřímnosti Kremlu.

Neústupný postoj Moskvy k německé

45) Chruščov, N. S., O zahraniční politice SSSR 1960, I. díl, Praha 1962, s. 281 (dále jen: O zahraniční politice).

46) Srv. Poselství premiéra Chruščova spolkovému kancléři Adenauerovi z 18. 8. 1959. Odpověď spolkového kancléře Adenauera z 27. 8. 1959 na poselství premiéra Chruščova z 18. 8. 1959, Moskau-Bonn, s. 586–592.

47) Kroll, s. 448.

48) Srv.: Filitov, s. 180.

49) O zahraniční politice, I. díl, s. 402; Kroll, s. 454.

50) Gromyko, A. A., Pamjatnoje, I. díl, s. 380.

51) O zahraniční politice, I. díl, s. 538.

52) Nálevka, V., Kapitoly z dějin studené války, I. díl, Praha 1997, s. 121; Dubinin, J. V., Na diplomatickéj rabotě v Parížě 1963–1966 gg. In: Novaja i novjšaja istorija 2/1996, s. 73 (dále jen: Dubinin).

53) O zahraniční politice, I. díl, s. 566.

54) Dubinin, s. 73.

hower se ale odmítl omluvit a Chruščov demonstrativně 16. května 1960 konferenci opustil. Ještě předtím navrhl jednání odložit o 6–8 měsíců.

Sovětský postup byl usnadněn i tím, že Spojené státy čekaly na podzim prezidentské volby a stará administrativa již neměla mandát k rozhodnutím dlouhodobého charakteru. Vliv na zhoršení vztahů supervelmocí měla také změna mocenských poměrů v Kremlu na počátku května. Český historik Vladimír Nálevka upozorňuje na možnost sabotáže politiky uvolňování sovětskou vojenskou špičkou. To do určité míry potvrzuje i bývalý sovětský diplomat J. V. Dubinin, který vzpomíná na rozsáhlé přípravy plánované Eisenhowerovy červencové návštěvy SSSR. V každém případě se Moskva na toto setkání zodpovědně připravovala.⁵² Se svéráznou interpretací pařížského setkání přišel sám Chruščov 20. května ve východním Berlíně: „*President Eisenhower, Herter... se zřejmě ušklebovali, když si představovali, jak při setkání šéfi vlád v Paříži se Eisenhower bude dívat na Chruščova a bude si myslet – co nám zde vypravujete, letadla Spojených států létají nad území Sovětského svazu, vy jste nemohli nic udělat, a přesto jste přijeli do Paříže... Ale jak se říká, kdo se směje naposled, ten se směje nejlépe... Sestřelili jsme letadlo první rakety.*“⁵³ Chruščovova dětinská radost byla ovšem poněkud zkalena indiskrecí ministerstva zahraničních věcí. První tajemník původně plánoval, že na pařížském summitu přijde se senzační zprávou o zatčení pilota U-2 Powerse. Nešťastníkem, na nějž se soustředil Chruščovův hněv, byl ministrův náměstek J. A. Malik.⁵⁴

Adenauer přijal neúspěch pařížského summitu s nadšením: „*Promiňte mi, že teď mluvím kolínským dialektem,*“ řekl svému spolupracovníkovi. „*Tentokrát jsme měli zase štěstí!*“ Ve prospěch kancléřovy neústupnosti svědčil také

obrat SPD od prosazování neutrality k podpoře jeho zahraničněpolitické koncepce (řeč poslance Herberta Wehnera ve Spolkovém sněmu 30. 6. 1960.)⁵⁵ Starosti v Bonnu naopak vyvolal de Gaullův požadavek na reformu NATO a posílení francouzského vlivu v této organizaci. Na schůzce s Adenauerem 29.–30. července 1960 v Rambouillet prezident dokonce vyhrožoval, že ze Severoatlantické aliance Francie vystoupí.

Na jaře 1960 rozpoutal sovětský tisk ostrou kampaň proti politice Spolkové republiky. O tom, že nebyla míněna zcela vážně, svědčí Chruščovův návrh Krollovi z 18. října 1960 na přímá jednání obou států o vyřešení německé otázky. Také Adenauer podnikl vstřícné kroky. 12. listopadu odpověděl na otázku redaktora listu *Neue Rheinzeitung*, zda plánuje cestu do Moskvy: „*Tentokrát by bylo na panu Chruščovovi, aby přijel do Bonnu... Myslím, že se s panem Chruščovem dá hovořit. Je to jiný muž než Stalin a sleduje pro ruský lid odlišné cíle.*“⁵⁶

V době, kdy kancléř pronesl tato vstřícná slova k Moskvě, utrpěly neoficiální vztahy Spolkové republiky s NDR. Ulbricht využil ztroskotání pařížského summitu a následného zhoršení vztahů Východ–Západ k bezprecedentnímu kroku v berlínské otázce. Bez konzultace s Moskvou 8. září 1960 oznámil, že občané SRN napříště smějí navštívit východní Berlín jen se zvláštním povolením. Bonn odpověděl vypovězením tzv. Mezipásmové dohody o obchodu (jen do konce roku). NDR poté přestala uznávat pasy vydané SRN a na pět dní zcela znemožnila volný pohyb mezi okupačními pásmy Berlína. Byla tak porušena práva okupačních mocností na svobodný pohyb ve městě. Nebylo vyloučeno, že Západ na oplátku zakáže sovětskému personálu vstup do svých sektorů. Rozhořčená Moskva Ulbrichta donutila tuto generální zkoušku před výstavbou zdi zrušit.⁵⁷

Přes stupňující se Ulbrichtův tlak Chruščov 7. listopadu 1960 velvyslance SRN Krolla znovu upozornil na velký význam, jaký přikládá svému říjnovému návrhu. Diplomat sice doporučoval zahájit navrhované rozhovory, Bonn ale zůstával opatrným.⁵⁸ Příčinou přetrvávající skepse byly komplikace s přípravou nové obchodní dohody. Vedoucí obou delegací, státní tajemník van Scherpenberg a náměstek sovětského ministra zahraničního obchodu S. A. Borisov, se sice rychle dohodli na jejím obsahu, velvyslanec Smirnov však protestoval proti bodu, který zahrnoval Západní Berlín do působnosti dohody. Až po zapojení spolkového kancléře do rozhovorů byla 31. ledna 1960, doslova pár hodin před vypršením předcházející dohody, nalezena kompromisní formulace (současně byla podepsána dohoda o výměně zboží a platebním styku pro léta

1961–1963). Chruščov byl s řešením velmi spokojen a 1. ledna 1961, ještě v průběhu každoročního silvestrovského banketu v Kremlu, Krolla v přítomnosti prvních místopředsedů vlády Mikojana a Kosygina znovu vyzval k zahájení přímých rozhovorů o Německu.

30. listopadu 1960 Chruščov oznámil Ulbrichtovi, že mírová smlouva s Německem bude podepsána do konce následujícího roku. Němec sice nebyl spokojen s tak dlouhým odkladem, upozornil ale zároveň, že otevřená konfrontace se Západem povede k hospodářskému bojkotu NDR. Důvodem pro jeho obavy bylo citelné omezení obchodu se SRN a otřesy, které způsobilo východoněmeckému hospodářství vypovězení Mezipásmové dohody. Chruščov na to reagoval spontánním příslibem pomoci.

17. února 1961 adresovala Moskva Bonnu nové memorandum o vzájemných vztazích. Bylo zde sice naznačeno přání je zlepšit, postoj Sovětského svazu k německé a berlínské otázce se ale nezměnil: „*Zcela nenormální je situace v západním Berlíně, kterého je stále ještě využíváno k podvratné činnosti proti NDR, SSSR a jiným socialistickým státům. Tak to dále nemůže pokračovat. Bud' se bude postupovat k ještě nebezpečnějšímu zostření vztahů mezi státy, vstříc vojenským konfliktům, anebo bude uzavřena mírová smlouva.*“⁵⁹ Kreml pouze znovu vyjádřil ochotu k dočasné úpravě postavení Západního Berlína před uzavřením mírové smlouvy. Za takové situace nebylo divu, že ministr von Brentano rozhodně odmítl Krollovy návrhy na zahájení rozhovorů s Moskvou. Bonn nespíchal s odpovědí na sovětské memorandum, Gromykovovi byla předána až 12. července 1961. Návrhy spolkové vlády nevybočily z obvyklého rámce. tj. nejdříve vytvoření celoněmecké vlády na základě svobodných voleb a teprve poté jednání o mírové smlouvě.

Nutnost dosáhnout úspěchu v německé otázce vedla Chruščova k novým výzvám Krollovi. 24. dubna mu na své dače v Gagře u Soči opakoval, že očekává iniciativu Bonnu. Upozornil také, že trvá na vyřešení berlínské otázky do konce roku 1961. 8. června a 24. července 1961 jednal Kroll v Bonnu s Adenauerem. I když se vztahy s Moskvou mezitím zhoršily – 12. července Gromyko vyhrožoval, že po uzavření mírové smlouvy s NDR Moskva pošle své jednotky na hranice SRN – opět kancléři neúspěšně navrhoval setkání s Chruščovem. Ten přímé jednání s prvním tajemníkem považoval za předčasné, argumentoval také rapalským komplexem Američanů, nebezpečným zvláště v době, kdy se teprve zapracovávala nová Kennedyho administrativa.⁶⁰

Sovětské vedení přijalo vítězství J. F. Kennedyho v prezidentských volbách

55) Koch, s. 369. K názorovému obratu v SPD blíže srv. Besson, W., *Die Aussenpolitik der Bundesrepublik. Erfahrungen und Massstäbe*, München 1970, s. 246–247 (dále jen: Besson).

56) Stanovisko spolkového kancléře Adenauera ke zlepšení něm.–sov. vztahů v interview pro *Neue Rheinzeitung* z 12. 11. 1960, Moskva–Bonn, s. 688.

57) Charrison, Ch., *Politika Sovětského Sojuza i Vostočnoj Germanii v period berlínskoj krizisa 1958–1961 gg.* In: Narinskij, M. M. (ed.), *Cholodnaja vojna. Novye podchody, ngye dokumenty*, Moskva 1995, s. 281–284 (dále jen: Charrison).

58) Kroll, s. 469–470.

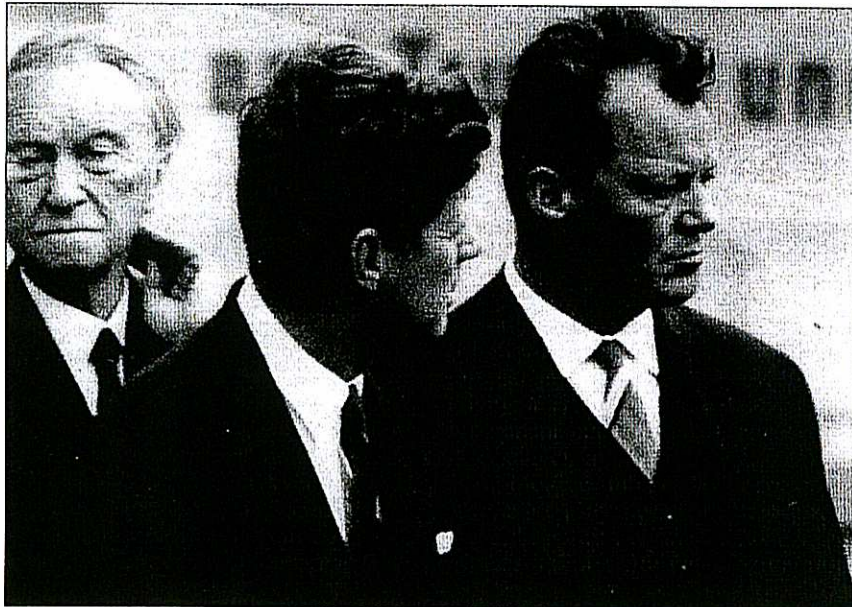
59) Memorandum vlády SSSR vládě NSR o uzavření mírové smlouvy s Německem, 17. 2. 1961. In: *Dokumenty k mírovému řešení německé otázky 1960–1964*, Praha 1965, s. 45 (dále jen: *Dokumenty k mírovému řešení*).

60) Kroll, s. 507. Srv. též Adenauer, s. 459.

s nadějí, že bude možno navázat užší spolupráci. Prezidentovu vstřícnost naznačovaly některé jeho výroky, pronesené v průběhu předvolební kampaně. „V otázce Berlína sledujeme kurs, který by mohl vést ke srážce,“ prohlásil v televizním rozhovoru 24. května 1960, „myslím, že nepřestaneme balancovat na hraně propasti, dokud nebude berlínský problém vyřešen. Proto říkám, že já bych

své odpovědi z 30. ledna Chruščov s Ulbrichem souhlasil, upozornil ale na nutnost jednání s Američany. Teprve kdyby nebylo dosaženo dohody s Washingtonem, bude možné uvažovat o jednostranných krocích.⁶⁴

V polovině dubna 1961 odcestoval Adenauer plný pochybností o cílech americké politiky do Washingtonu k prvnímu setkání s novým prezidentem.



Americký prezident v Berlíně (1963). Zleva Adenauer, Kennedy, Brandt

nepokračoval v letech U-2, když stojíme před konferencí na nejvyšší úrovni.“ 14. června v projevu v Senátu svou kritiku Eisenhowerovy politiky vystupňoval: „Naši jedinou velkou strategií jsou závody ve zbrojení a studená válka. Žádná země by se neměla utěšovat myšlenkou, že má vypracovanou strategii pro šedesátá léta, když tato strategie není ničím jiným než závody ve zbrojení, ničím jiným než politikou uplynulých dvou desetiletí.“⁶¹

Adenauer se na počátku roku 1961 nacházel v obtížné situaci. Na jedné straně směřoval Kennedy ke konečnému rozdělení vlivu v Evropě mezi supervelmocemi a na druhé straně se Chruščov snažil lovit v kalných vodách a nabízel Bonnu dvoustranná jednání o německé otázce. 22. února Kennedy odpověděl na opakované žádosti sovětského vůdce o setkání a navrhl vrcholnou schůzku ve Vídni nebo Stockholmu.⁶² Plně také sdílel Eisenhowerův názor, že kvůli Berlínu není možné riskovat válku s Moskvou. Netrval na čtyřmocenské odpovědnosti za Berlín, snažil se ale pojitit dosavadní statut Západního Berlína.⁶³

Chruščovův tlak na Kennedyho v otázce rychlé schůzky na nejvyšší úrovni odpovídal naléhavosti situace. 18. ledna sovětský vůdce obdržel Ulbrichtův dopis, v němž se za hlavní cíl pro nejbližší období označovala stabilizace NDR a zamezení masového odchodu za hranice. Ve

Kancléř si stěžoval na slabost Severoatlantické aliance, Kennedy ho ujistil, že je pro její posílení a další rozvoj vojenské integrace.⁶⁵ Prezident kancléře také požádal o názor, jak co nejlépe posílit pozici Západu v Berlíně. Adenauer v odpovědi upozornil na rozdílné názory mezi spojenci v NATO. Prohlásil také, že byl ještě Dullesem informován o rozhodnutí USA použít i jaderné zbraně, pokud by byly jejich jednotky odříznuty Sověty. Ministr von Brentano upozornil na možnost, že by východoněmecký režim rušil pouze meziněmeckou dopravu a nedotkl se práv spojenců. Obě strany pak konstatovaly, že je třeba co nejdříve vyřešit složité právní otázky spojené se Západním Berlínem.⁶⁶ Prezidenta rozhovor utvrdil v rozhodnutí stabilizovat situaci v Berlíně před zahájením širokého dialogu se Sověty. Lze souhlasit se závěrem německého historika W. Bessona, že „politika síly byla pro Kennedyho přípravou na mírovou koexistenci s Moskvou na základě statu quo, pro Adenauera ale znamenala naději, že bude možné čelit sovětskému tlaku a dokonce vyvinout protiútlak“⁶⁷

Po Kennedyho inauguraci Kreml postupně změnil názor na možnosti dohody s Washingtonem. Rozhodujícím impulsem bylo CIA zorganizované neúspěšné vylodění kubánských dobrovolníků v Zátocce svíni 17. dubna 1961, v němž Kennedy sehrál, díky své váhavosti, hlavní roli.

Chruščov vsadil na tvrdý kurs a domníval se, že nezkušený a kubánským neúspěchem oslabený Kennedy podlehne. Vídeňské setkání Chruščov–Kennedy 3. a 4. června 1961 nevedlo k vyřešení sporných otázek, rozdily se naopak prohloubily. Moskva trvala na svých předchozích návrzích na uzavření mírových smluv s oběma německými státy a nadále požadovala změnu statutu Berlína.⁶⁸ Pokud Západ neustoupí do 1. prosince 1961, vyhrožoval Chruščov, uzavře SSSR separátní mírovou smlouvu s NDR. Na prezidentův dotaz, zda bude zajištěn svobodný přístup do Západního Berlína, odpověděl vyhýbavě. Kennedy pak odmítl vyjednávat s loutkovým východoněmeckým režimem a upozornil Chruščova, že nemá právo zpochybňovat Postupimskou dohodu. Nato první tajemník reagoval emocionálními výroky o třetí světové válce, která by měla začít raději ihned, dokud supervelmoci nedisponují ještě ničivějšími zbraněmi.⁶⁹

Spolkového kancléře Kennedyho tvrdost příjemně překvapila. Na otázku, jaký na něj činí Kennedy dojem odpověděl, že „se zdá mít jasnou hlavu, je samozřejmě ještě mladý a musí se mnoho učít. Ale jsem přesvědčen, že příště bude znovu zvolen.“ Eskalace napětí však i v Adenauerovi vyvolávala temné obavy. Přiznával, že mu šedivější vlasy na hlavě, když pomyslí na to, jak se supervelmoci „jako dva vlaky ženou proti sobě na stejné koleji.“⁷⁰

21. června sovětský ministerský předseda u příležitosti 20. výročí napadení SSSR Německem oznámil zvýšení zbrojních výdajů a posílení ozbrojených sil. Ostré výpady proti Západu opět doprovodil výhrůžkou, že uzavře separátní mírovou smlouvu s NDR. Zatímco ve

61) Cit. dle Belezki, s. 253.

62) Poselství předsedy Chruščova prezidentu Kennedymu, 15. 2. 1961. FRUS, 1961–1963, V., s. 4–5.

63) Noack, s. 78.

64) Wettig, s. 390.

65) Již v květnu 1961 Kennedy vystoupil s návrhem na zřízení tzv. Mnohostranné jaderné síly NATO. Srv. Maizière, s. 280–282.

66) FRUS, 1961–1962, XIV., s. 46–51.

67) Besson, s. 258.

68) Srv. Memorandum (SSSR) k uzavření mírové smlouvy s Německem a vyřešení otázky západního Berlína na tomto základě, 4. 6. 1961. Dokumenty k mírovému řešení, s. 49.

69) Kornijenko, G. M., Upuščenaja vozmožnost. Vstreča N. S. Chruščeva i Dž. Kennedi v Veně v 1961 g. In: Novaja i novjšaja istorija 2/1992, s. 97–101. V aktech, otištěných ve FRUS, jsou Chruščovovy výroky podstatně zmírněny. FRUS, 1961–1963, V., s. 223.

70) Kroll, s. 497. Cit. dle Filitov, s. 184.

71) Z projevu předsedy Rady ministrů SSSR N. S. Chruščova k absolventům vojenských akademií v Kremlu, 8. 7. 1961. Dokumenty k mírovému řešení, s. 88.

73) Filitov, s. 188.

Vídni sovětský státník požadoval mírovou konferenci za účasti všech států, které vedly s Německem válku, v projevu 8. července před absolventy sovětských vojenských akademií jejich počet omezil na čtyři vítězné velmoci. Oznamoval také, že nebude dále jednat o sjednocení Německa. Ve svém projevu nevynechal ani kancléře: „Pan Adenauer (za války – V. H.) nebojoval, a chce zřejmě ve stáří dohnat, co zanedbal.“⁷¹

11. července schválil západoberlínský Senát v kancléřově přítomnosti rezoluci k budoucnosti města. Zástupci města žádali, aby nebyla měněna právní základna pobytu okupačních jednotek, bylo zachováno začlenění Berlína do právního, finančního a hospodářského systému SRN, zabezpečen svobodný přístup do města ap.

Stupňující se konfrontace posílila příliv východních Němců do Západního Berlína, v průběhu prvního pololetí 1961 odešlo na Západ 180 000 občanů NDR, jen v červenci dalších 30 000. Východoněmecká Státní plánovací komise předpokládala, že v roce 1962 odejde dalších 185 000 lidí.⁷² Krize východoněmeckého režimu donutila Kremľ vážně se problémem zabývat. Na přelomu června a července Chruščov souhlasil se zahájením příprav na řešení situace. Ještě v polovině července, přes rostoucí Ulbrichtovu nervozitu, ale nebylo rozhodnuto o konkrétních krocích. V politbyru se obávali reakce Západu. Přesto se rýsovala dvě možná řešení. Za prvé bylo možné ponechat město otevřené, ale znemožnit leteckou přepravu uprchlíků do SRN a tak postupně omezit jejich příliv. Druhou možností bylo zamezení přístupu do Západního Berlína, ale bez narušení

spojeneckých koridorů. Zatím se nepodařilo potvrdit informaci, že právě toto řešení Ulbricht neoficiálně a bez úspěchu navrhoval již na konferenci Varšavské smlouvy 28.–29. března 1961.⁷³

25. července vystoupil v televizi a rozhlasu prezident Kennedy. Dal jasné najevo své rozhodnutí bránit Západní Berlín všemi prostředky: „Nemůžeme dovolit a nedovolíme komunistům, aby nás vyhnali z Berlína, ať postupně či násilím.“ Za původce napětí označil Moskvu a současně vyjádřil ochotu k dalšímu jednání: „Jsou to Sověti, kdo tuto krizi vyvolali. Jsou to oni, kdo se snaží vynutit změnu. Jsou to oni, kdo se postavili proti svobodným volbám. Jsou to oni, kdo odmítli celoněmeckou smlouvu a rozhodnutí mezinárodního práva... Zkrátka, zatímco jsme připraveni bránit své zájmy, budeme také připraveni hledat mír – pomocí tichých průzkumných rozhovorů, na formálních nebo neformálních schůzkách.“ Prezident nekompromisně žádal zajištění svobodného přístupu, možnost v Berlíně nadále udržovat okupační jednotky a také zachování hospodářských a jiných vazeb města se SRN.⁷⁴ Projev svědčil o pevném postoji Washingtonu v otázce Západního Berlína. Trvání na zachování statu quo však také podle názoru vedoucího tiskového odboru západoberlínského senátu Egona Bahra znamenalo „téměř výzvu Sovětům, aby si s východním sektorem dělali co chtějí“.⁷⁵ Pro případ nové sovětské blokády Západního Berlína byly Spojené státy ochotny sáhnout ke krajním opatřením, předpokládalo se dokonce použití taktických jaderných zbraní.

Bahrův názor odpovídal realitě. Prezidentův projev nabídl řešení obtížného dilematu prvního tajemníka. Kennedy se ani slovem nezmiňoval o nezbytnosti volného pohybu mezi okupačními sektory. Rušení civilní letecké dopravy by naopak mohlo vést ke konfrontaci. Proto se první tajemník přiklonil k výstavbě zdi. Pod dojmem pevného postoje Washingtonu souhlasil 5. srpna 1961 u příležitosti porady prvních tajemníků komunistických a dělnických stran členských zemí Varšavské smlouvy s náhradním řešením problému – výstavbou proslulé berlínské zdi. Ulbricht byl o rozhodnutí informován pravděpodobně až v průběhu konference. Ještě v poslední chvíli mu Chruščov, obávaje se reakce Západu, navrhoval upustit od zřízení zdi a v ulicích zatím natáhnout jen ostatní drát.⁷⁶

V ranních hodinách 13. srpna 1961 přerušily východoněmecké jednotky všechny přístupy do města s výjimkou přístupových koridorů ze SRN. Na obranu tohoto bezprecedentního kroku státy Varšavské smlouvy ve zvláštním prohlášení uvedly: „Vlády Varšavské smlouvy se obrátily na Lidovou komoru (parlament – pozn. V. H.) a vládu NDR,

na všechny pracující lid Německé demokratické republiky, aby na západoberlínské hranici zavedly takový pořádek, který zabrání podvratné činnosti proti zemím socialistického tábora...“⁷⁷

Výstavbu zdi přijali Adenauer i Kennedy s ulehčením. Právní statut Západního Berlína nebyl narušen a Západ se vyhnul nebezpečné konfrontaci s Moskvou. Kancléř odmítl odcestovat do města a 16. srpna ujistil sovětského velvyslance Smirnova, že „spolková vláda nepodnikne žádné kroky, které by narušily vztahy mezi SRN a SSSR a zhoršily mezinárodní situaci“. I když kancléřovu rozvahu ocenili v Londýně a Washingtonu, neodpovídala náladě německého obyvatelstva. Srdce mnoha Němců si získal starosta Západního Berlína Willy Brandt svým ostrým protestem proti násilnému rozdělení města: „Opatření provedená Ulbrichtovým režimem k oddělení sovětské zóny a sovětského sektoru od Západního Berlína na žádost států Varšavského paktu jsou neslychaným bezprávím. Znamenají, že se středem Berlína táhne nejen jakýsi druh státní hranice, ale přímo vězeňská zeď koncentračního tábora.“⁷⁸

Berlínská krize poškodila téměř všechny její hlavní aktéry. Podkopala určitou důvěru v politiku Moskvy, tak obtížně získanou díky procesu destalinizace. Odhalila nejednotu západních mocností. Pro německou levicí byla výzvou k samostatnější zahraniční politice, stala se porodní bábou Brandtovy „Ostpolitik“. Ulbrichtův režim zcela ztratil tvář příznáním neschopnosti otevřené soutěže se Západem. Konečný bankrot NDR byl ale oddálen o více než čtvrtstoletí.⁷⁹



Nové knihy

(Pokud není uvedeno místo vydání, jedná se o Prahu. Nakladatelé si při oznamování knižních novinek vyrazují možnost změny.)

ADAMEC, Jaromír, Florencie. Kulturněhistorický místopis města, 2000
BACHOUDOVÁ, Andréé, Franco, 2000

BALÍK, Stanislav, Advokacie včera a dnes. Vybrané texty z dějin a současnosti advokacie, Dobrá Voda 2000

BENEŠ, Jaroslav a kol., Liběchovská přička. Československé opevnění z roku 1938 v úseku Mělník–Dubá–Mimoň–Jitřava, Dvůr Králové nad Labem 2000

BIBLIOGRAFIE DĚJIN ČESKÝCH ZEMÍ ZA ROK 1993, 1999

BÍLÝ, Jiří, Trojí lid. Panovníci a jejich lid v evropském středověku, 2000

BIOGRAFICKÝ SLOVNÍK SLEZSKA A SEVERNÍ MORAVY, Sešit 12, Ostrava 1999

74) Projev prezidenta USA J. F. Kennedyho k německé otázce, 25. 7. 1961, Dokumenty k mírovému řešení, s. 109–110.

75) Koch, s. 371.

76) Wyden, P., Die Mauer war unser Schicksal, Berlin 1995, s. 40–42.

77) Prohlášení vlády států Varšavské smlouvy k uzavření Západního Berlína (nedatováno), Moskva-Bonn, s. 859.

78) Řeč vládnoucího starosty Brandta před berlínskou poslanceckou sněmovnou 13. 8. 1961, Moskva-Bonn, s. 860–861.

79) Někteří badatelé kladou konec berlínské krize až do podzimu 1962. Rýsuje se zde zajímavá souvislost s řešením jiného tehdy probíhajícího konfliktu mezi supervelmocemi. Upozornil na ni mj. prezident Kennedy v telefonickém rozhovoru s britským premiérem H. Macmillanem: „Když si vezme Berlín (Chruščov – V. H.), vezmeme si Kubu. Kdybychom si nyní vzali Kubu... budeme jistě postaveni před problém, že bude zabrán Berlín. (Cit. dle Bender, s. 937.) Po stažení jaderných raket s Kubu nemechal Chruščov konečně „vyhasnout“ i problém Berlína. USA trpěly existenci Castrova režimu na Kubě, Chruščov se smířil se západní exklávou v srdci východního Německa.